

Die boek Job as bron van intertekste vir “Wie weet?” (*Die waarheid gelieg*, 1984)

Elize Botha
Departement Afrikaans
Universiteit van Suid-Afrika
PRETORIA

Abstract

The Book of Job as a source of intertexts for T.T. Cloete's short story “Wie weet?” (*Die waarheid gelieg*, 1984)

*T.T. Cloete's account of a woman's physical and spiritual agony in the short story “Wie weet?” (from **Die waarheid gelieg**, 1984), read within the South African/Afrikaans cultural context, presents several indicators that the Book of Job is its intertext, the most explicit pointer being the role of the sufferer's sister-in-law. Intertextuality in Cloete's oeuvre often takes the form of a creative reworking or rereading of texts (cf Scholtz, 1984; Botha, 1984; Roos, 1986). Roos comments on the caricatural treatment of theme in Cloete's “Veg om te verloor” (Cloete, 1984), highlighted by the rereading imposed on the reader of Van Melle's well-known story “Die joiner”, creating distrust in the implicit author of the Cloete text. The argument in this essay is that the explicit engagement of the intertext, as in “Wie weet?”, also serves as an affirmative complement to the negative incompleteness of the rereading. Thus the desperate questioning of “Wie weet?” becomes an integral part of a reading of Cloete's oeuvre as a hymn to God's omnipotence and mercy, epitomized in the poem “Van Hom en my” (**Jukstaposisie**, 1982).*

1. Die verhaal as ontmaskering van onbarmhartige barmhartiges

In T.T. Cloete se verhalebundel van 1984, *Die waarheid gelieg*, staan die teks “Wie weet?” in die vierde en laaste afdeling met die oorkoepelende motto: “alles leugens”. Dié titel, as geykte (retoriese) vraag in alledaagse taalgebruik wanneer die mens voor raaiselagtige gebeure gestel word, berei verder die leser op 'n ondeurgrondelikheid voor. Op tweërlei wyse word dus twyfel by die leser gewek.

Tog gee die eerste kort paragraaf van die teks 'n stellige toon aan: "Elisabeth het op vyf-en-dertig jaar die tekens van sklerose begin toon. Van die oomblik af dat die tekens begin wys het, totdat sy 'n volslae invalide was en uiteindelik gesterf het, het dit slegs 'n paar jaar geduur" (Cloete, 1984:102).

Die siekte is 'n onstuitbare, dus ontwyfelbare proses "waarvan die afloop seker is". Wat is daar verder te vertel?

Wat onder meer te vertel is, is verdere besonderhede van die genadelose verloop van Elisabeth se siekte. Nie net word die aftakeling van beheer oor liggaamsfunksies en beweging wat van die siekte kenmerkend is, tot die dood toe voltrek nie; 'n moeitevolle bestaan ("Hulle was nie ryk nie, sy en Petrus") word ál drukkender; al die natuurlike hulpbronne van liefde en mededoë stel teleur. Haar man versorg haar met teensin en 'n slegte humeur; haar kinders (daar is "baie") besoek haar selde; die verpleeghulp wat hulle kan bekostig, is ontoereikend, onbetroubaar. "Die gemeente", wat binne die Afrikaans/Suid-Afrikaanse kulturele verwysingsraamwerk met 'kerk' verbind word en van wie dus Christelike barmhartigheid verwag kan word, "het hulle nie aan haar gesteur nie".

Dan, skielik, die onverwagte: "Een groot uitsondering was daar" (p. 103), die troos van 'n skoonsuster, wat "elke oggend op 'n gestelde tyd gekom (het) om te bid en uit boeke oor geloofsgenesing en charisma voor te lees, ook wel uit die Bybel en stigtelike boeke". Dié uitsondering, dié 'troos', blyk egter 'n nuwe teistering te wees en dus voortsetting, uitbreiding van Elisabeth se lyding. Die skoonsuster het 'n voorskrif: "Jy moet jou sonde opdiep, dit bely, dan genees God." Wat verder te vertel is, is die lyding wat hierdie voorskrif veroorsaak, die ironie: "Dit was die aard van haar siekte om pynloos te wees, fisiek pynloos, soos 'n melaatse." Maar daar was nou "'n ander erger pyn, die ontbindende pyn van 'n onwillige geheue". Sy kan niks vind nie, en die soektog na sonde word 'n soektog na God en sy genade – wat ook hier, soos by haar medemens, uitbly. Sy word 'n magtelose gevangene van die skoonsuster se "barmhartigheid".

2. Die boodskap van Job

Dat hierdie teisterende ontferming uit 'n Christelike konteks kom (al lees die skoonsuster nie in die eerste plek uit die Bybel nie – kyk die volgorde in die aanhaling hierbo) gee dadelik vir die Afrikaanse leser 'n idioom aan die hand: die skoonsuster is 'n Jobstrooster. En as die leser eenmaal die duiding van die idioom volg, en in die Bybelboek – "'n vertelling van 'n man se lyding en die verskillende reaksies daarop" (Deist & Vorster, 1986:117) – die troos nagaan van die lydende Job se vriende, dan kan talle eggo's daarvan aangeteken word

in die Cloete-verhaal. Elifas uit Teman, Bildad uit Soag, Sofar uit Naäma: hulle kom om Job te troos en word sy aanklaers. “Dink daarvoor na,” sê Elifas, “het iemand ooit onskuldig te gronde gegaan? ... Ek het onvervind: dié wat onreg plant en moeilikheid saai, oes dit ook” (Job 4:7, 8). “Groeï riet waar daar nie moeras is nie, vleigras waar daar nie water is nie?” vra Bildad (Job 8:11). Natuurlik moet lyding ’n aantoonbare teelaarde hê! En Sofar verseker vir Job: “As jy jou sonde van jou af sou verwyder en nie toelaat dat onreg in jou woon nie ... kan jy jou swaarkry vergeet en daaraan dink asof dit water is wat weggeloop het” (11:14, 16).

’n Parallel vir die rol van die skoonsuster in “Wie weet?” is egter nie net in die optrede van Job se vriende te vinde nie. In dié opsig is haar naam van betekenis. Sy heet Belia, net ’n letter verwyder van Belial, naam van een van die trawante van Satan, die groot verleier. Dié suggestie van ’n verbintenis tussen Satan en die skoonsuster word verder versterk in een van die vrae wat deur die verteller gestel word oor Elisabeth se reaksie op Belia se dood, toe hulle haar vind met “’n gesig en geluide wat onontsyferbaar is”: “Wat was dit? Was dit blydskap omdat die duiwel dood is?”

As Belia vir Elisabeth “die duiwel” is, dan is die Jobproloog ter sake, en kan ons in haar optrede dié een herken wat aanklaer is van die medegelowiges, “hy wat hulle dag en nag voor ons God aangekla het” (Openbaring 12:10; vgl. ook Janson, 1972:17) wat Job by God aangekla het en so die hele proses van sy beproewing in beweging bring (Job 1 en 2). Satan, die groot aanklaer, lê sy onverbiddelike betoog aangaande Job voor God: “Dit is nie sonder rede dat Job u dien nie!” Vanuit hierdie soort “redelikheid”, ’n strakke aanhang van oorsaak-en-gevolg, sal Elisabeth redeneer, net soos “der Geist der stets verneint”: Job het God lief *omdat* God hom seën; Job word deur pyn en lyding en verlies getref *omdat* hy gesondig het. Geen liefde ‘sonder rede’ nie; geen lyding ‘sonder rede’ nie.

Die by-roep van die boek Job is egter tegelyk ’n by-roep van die tradisie waarbinne juis hierdie Bybelboek gelees word. In die lees van Job as wysheidsliteratuur, literatuur waarin besin word oor lewe en wêreld, en waarin riglyne gevind kan word oor hoe ’n mens in harmonie daarmee kon lewe (Deist & Vorster, 1986:103), beleef die leser juis ’n magistrale betoog téén ’n simplistiese, versterkte ‘wysheid’, teen die vergeldingsidee (Deist & Vorster, 1986:106, 121). Die Jobdigter kritiseer die geldende verklaring dat lyding die straf vir die sonde sou wees; in die gestalte van Job en sy lydengeskiedenis (wat ook wel opstand teen sy lyding insluit) bring die Jobdigter die perspektief dat ’n mens God ‘sonder rede’, uit vrye wil, kan liefhê, en van lyding wat onverklaarbaar is, dus ‘sonder rede’.

Een soort lesing van "Wie weet?" kan dit laat voorkom soos 'n karikatuur, 'n Jobsgeskiedenis sonder die diepe insig wat deur die grootse beweging van die Bybelboek tot stand gebring word. Die hegting van "Wie weet?" deur middel van Belia se optrede aan die boek Job – dat sy die rol van die groot aanklaer van die gelowiges én van die folterende vriende speel – stel egter die verhaal binne die wysheidsperspektief van die Jobdigter. Die leser herken die groter ruimte waarbinne hierdie verhaal klink, besef dat daar antwoorde is op die kwellende vrae waarvan die teks deurtrek is, veral: dat selfs die retoriese vraag-sonderantwoord van die titel "Wie weet?", wanneer die aanduidings gevolg word, 'n antwoord kry in Job se woorde: "Ek weet dat my Losser leef ... selfs nadat hierdie siekte my vel weggevreet het, sal ek nog lewe en God sien" (Job 19:25, 26).

So dien die werking van die interteks daartoe dat 'n leser die vraende, onvoltooide foltering van "Wie weet?" kan voltooi in Job. Sonder hierdie voltooiing bly dit "alles leugens"; in die voltooiing blyk die waarheid.

3. Betekenisskepping deur afstand

T.T. Cloete, in die kreatiewe spel met 'gevormde literatuur' wat so kenmerkend is van sy oeuvre, gee homself dikwels te kenne as 'n 'herleser' van tekste, en in kommentaar op sy werk word hierdie funksie in sy skrywerskap meermale na vore gebring. Merwe Scholtz (1984:108 e.v.) skryf boeiend daaroor as hy Cloete se "weer-klank" van Martinus Nijhoff se bekende gedig (-te) "Impasse" behandel – en ons binne die ekskursie herinner aan Nijhoff se belewenis van "intertekstualiteit" *avant la lettre*. Dit moet ook hier aangehaal word, soos dit staan in die "Woord vooraf" van *Gedachten op Dinsdag* (1931), die keuse uit sy boekbesprekings wat in die jare 1920 tot 1925 altyd op Dinsdae geskryf is. Die passasie volg op die beroemde woorde "Schrijvend begint men te schrijven":

De zaak is, een zin zichzelf te laten voltooien, vertrouwend dat de taal, ons overgeleverd door gansch een volk gaat vibreeren als een natuur binnen ons gevoeligheid en dieper dingen loswerkt dan ons verstand ooit kan opbrengen (Nijhoff, 1931:6).

Scholtz gee egter 'n belangrike aanvulling:

... al lesende begin die leser lees, eweneens vertrouend op die taal. Maar ook op meer, want Nijhoff se 'taal' met al sy vibrasie slaan kennelik op meer as taal in die strengste sin van die woord. Dit slaan ook op wat die volk met en in hierdie taal gedoen het in die vorm van mondelinge en geskrewe tekste. Daarom, by die skryf, respektiewelik die lees, laat die skrywer/leser hom nie alleen lei deur sy kennis van taalkonvensies nie, maar ook onder meer deur

sy leeservaring, deur die 'dèjà lu', deur sy kennis van ander tekste (Scholtz, 1984:108).

Botha (1984:22, 23) behandel Cloete se her-lesing van Van Melle se verhaal "Oom Diederik leer om te huil" met "Dr. Diedericks leer om te lag"; Henriette Roos (1986:45-50) toon aan hoedat die verhaal "Veg om te verloor" in *Die waarheid gelieg* heenwys na 'n her-lesing van "Die joiner" van Van Melle.

Daar is 'n verskil in klemplasing in Roos se beskouing wat aandag verdien wanneer die *werking* van die interteks as voltooiend ten opsigte van die omvormende nuutskepping vertolk word. Roos ervaar na die saamlees van "Die joiner" met "Veg om te verloor" dat die interteks kontraste in die nuutskepping belig wat 'n vertrouenskrisis tussen leser en skrywer (soos beliggaam in die implisiete outeur) laat ontstaan. Anders gestel: die *afstand* tussen interteks en nuutskepping kan vir die leser vervreemdend wees. Tog meen ek dat daar ruimte kan wees vir die siening dat juis hierdie afstand of kontras déél van die betekeniskeppende strategieë van die implisiete outeur kan wees. Dit ervaar die leser van T.S. Eliot in *The Waste Land* en Etienne Leroux in *Die derde oog* byvoorbeeld ook ten opsigte van, onder baie meer, die *Divina Commedia*.

As die boodskap van die hele boek Job in "Wie weet?" ingedra word deur die kanaal wat geopen word deur Belia as Jobstrooster, as aanklaer en teenstander, dan kan, in 1984 en daarna, daarmee saam die orrelpunt van pyn en lyding in die hele Cloete-oeuvre, prosa en poësie, verneem word. Dan is dit van groot betekenis dat een van T.T. Cloete se mooiste prysgedigte, "Van Hom en my" uit *Jukstaposisie* (1982), ontstaan uit Job 9, wat naas die wysheid en krag van God, die nietigheid en ellende van die mens en sy behoefte aan Gods genade besing.

Hy wat die hemel uitstrek
 en sonne agter sonne verberg
 in groot ooptes
 wat die aarde verdwerg

....

Hy het 'n groot jubel
 gemaak wat hom van die grond
 tot in die koepel skik in
 die klein resonante holte van my mond

Literatuurlys

- Botha, Elize. 1984. Verslag van 'n debuut: T.T. Cloete se prosatekste 1983. In: Hein Viljoen *e.a.* (reds.). *In teen die groot vergeet*. Potchefstroom : PU vir CHO. p. 14-24.
- Cloete, T.T. 1984. *Die waarheid gelieg*. Kaapstad : Tafelberg.
- Cloete, T.T. 1982. *Jukstaposisie*. Kaapstad : Tafelberg.
- Deist, F.E. & Vorster, W.S. (reds.). 1986. *Woorde wat ver kom*. Kaapstad : Tafelberg.
- Janson, Murray. 1972. *Man uit Us*. Kaapstad/Pretoria : N.G. Kerk-Uitgewers en Boekhandel.
- Nijhoff, M. 1931. *Gedachten op Dinsdag*. Brussel : Stols.
- Roos, Henriette. 1986. Van twee debute uit twee wêreldes. *Standpunte* 184, 39(4):45-58, Aug.
- Scholtz, Merwe. 1984. Die digter as leser. In: Hein Viljoen *e.a.* (reds.). *In teen die groot vergeet*. Potchefstroom : PU vir CHO. p. 108-116.